

TALABALAR AKADEMIK O'ZLASHTIRISHINING NAZARIY-METODOLOGIK TALQINI

*Jabborova Malohat Azimovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Psixologiya fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Bugungi tezkor davr talabalarini ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. Ushbu maqolada talabalar akademik o'zlashtirishining nazariy-metodologik talqini qisqacha bayon qilingan. Shuningdek, talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat darajasiga olib chiqish milliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifa ekanligi yoritilgan.

Tayanch so'zlar: talaba, akademik o'zlashtirish, akademik muvaffaqiyat, ta'lim, ilg'or texnologiyalar, ehtiyoj, moddiy-texnik baza, islohotlar, psixologik mexanizm.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ

*Жабборова Малохат Азимовна,
Шахрисабзский государственный педагогический институт
учитель психологии.*

Аннотация: Современная стремительно развивающаяся эпоха требует вооружить учащихся обоснованной информацией в короткие сроки, создать необходимые условия для их основательного овладения различными основами науки. В современных условиях требуется, чтобы образовательный процесс был направлен на развитие личности, социализацию и воспитание способностей самостоятельного, критического, творческого мышления. В данной статье кратко описывается теоретико-методологическая интерпретация академического мастерства студентов. Также было подчеркнуто, что доведение обучения студентов до качественного уровня является важной задачей, стоящей перед отечественной системой образования.

Ключевые слова: студент, академическое освоение, академические успехи, образование, передовые технологии, потребность, материально-техническая база, реформы, психологический механизм.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INTERPRETATION OF STUDENTS' ACADEMIC DEVELOPMENT

*Jabborova Malohat Azimovna,
Shahrisabz State Pedagogical Institute Teacher of psychology*

Abstract: Today's fast-paced era demands to arm students with reasonable information in a short period of time, to create the necessary conditions for their thorough mastery of various science bases. In modern conditions, it is demanded that the educational process should be directed to the development of the individual, socialization and education of independent, critical, creative thinking abilities. This article briefly describes the theoretical and methodological interpretation of students' academic mastery. It was also highlighted that bringing students' learning to a high quality level is an important task facing the national education system.

Key words: student, academic mastering, academic success, education, advanced technologies, need, material and technical base, reforms, psychological mechanism.

Kirish (Introduction). Globallashtirish sharoitida shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda ta'lim muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Adabiyotlar ro'yxatida keltirilgan mualliflarning (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning ta'lim to'g'risidagi ma'ruzalari, yangi taraqqiyot bosqichida milliy ta'lim tizimidagi oliy ta'limni isloh qilish, sifatli bilim berish tuzilmasini yaratish, o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni samarador jarayonga aylantirish, talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat bosqichiga olib chiqish maqsadida qabul qilinayotgan normalar, shuningdek, B.G. Ananiev, E.A. Klimov, V.A. Ivannikov kabi olimlarning) nazariy-falsafiy qarashlari ilgari surilgan ilmiy maqolalar metodologik manba bo'lib belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida umumilmiy usullardan tizimlilik, tarixiylik va mantiqiylik, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, taqqoslashdan foydalanildi. Shuningdek, talabalar akademik o'zlashtirishiga ta'sir etuvchi omillar – jahon hamda yurtimiz olimlarining ilmiy-tadqiqot predmeti sifatida tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Rivojlangan mamlakatlarning tarixiy rivojlanish yo'lini tahlil qilganimizda, ularda yoshlar ta'lim-tarbiyasiga va ilm-fanga, yangi texnologiyalar rivojlanishiga beriladigan e'tibor nihoyatda ulkan bo'lganini ko'ramiz. Shu sababdan, mamlakatimiz davlat siyosatida ilm-fan rivoji, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi va yetuk bilimli, malakali kadrlar yetishtirishga ustuvorlik berish maqsadida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

“Har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz.

Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim”[1].

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida milliy ta'lim tizimidagi oliy ta'limni isloh qilish, sifatli bilim berish tuzilmasini yaratish, o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni samarador jarayonga aylantirish, talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat bosqichiga olib chiqish maqsadida ta'lim tizimining huquqiy asoslari yaratildi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” Farmoni, O'zbekiston Respublikasida 2020 yil 23 sentyabrdagi O'RQ-637-son “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son hamda “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida” 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta'lim

muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 31 dekbrdagi 824-son qarorlarini sanab o'tish mumkin.

Ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'tarish, ta'lim sifatini oshirish va baholash, ta'lim natijalari hozirgi vaqtda pedagogika va pedagogik psixologiya fanlarining diqqat markazidagi asosiy masalalardan bo'lib kelmoqda.

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida o'rganilishi lozim bo'lgan masalalar qatoriga quyidagilar kiradi: ta'lim samaradorligini oshirish, "natijaga ega bo'lish" tushunchasining ta'limning barcha bo'g'inlaridagi nisbatan mazmunini aniqlash; ta'lim maqsadlariga mos keladigan zamonaviy baholash vositalarini asoslash, tanlash, ishlab chiqish va joriy etish usullarini izlash, ya'ni ijobiy ijtimoiylashuv va zarur kompetensiyalar majmuasini rivojlantirish; talabaning akademik o'zlashtirish darajasini, shuningdek, butun ta'lim davomida samaradorlik darajasining barqarorligini bashorat qilish mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kabi masalalar.

Avvalo, tadqiqot ishimizga doir asosiy tushunchalarni asoslashga harakat qilib va nima uchun "talabalar akademik o'zlashtirishining psixologik determinantlarini tadqiq etish jarayoni" tadqiqot predmeti sifatida tanlanganligi haqidagi savolga javob beraylik. Shu munosabat bilan tadqiqotimiz maqsadlari uchun muhim bo'lgan tadqiqotning asosiy tushunchalari va toifalari: "o'zlashtirish", "akademik", "determinantlar" va boshqalarni ko'rib chiqish, ularning tuzilishi va mazmunini ochib berishni lozim deb topdik.

Talabalar akademik o'zlashtirishi – ular egallagan bilim, ko'nikma va malakalarning to'raligi, chuqurligi, ongilligi hamda mustahkamligi darajasini anglatuvchi pedagogik mezondir. O'zbekistonda talabalar o'zlashtirishini yuqori sifat darajasiga olib chiqish milliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardandir. Chunki talabalarining intellektual rivojlanishi hamda kasbiy tayyorgarligi ularning akademik o'zlashtirish darajalariga bevosita bog'liq.

Ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi bilan "ta'lim natijasi" tushunchasining mazmuni ham o'zgaradi. Ta'lim natijalari - bu talabalar o'quv jarayonini tugatgandan so'ng bilim, ko'nikma va munosabatlar nuqtai nazaridan ma'lum ko'rsatkichlarni namoyon qilishidir.

Oliy o'quv yurtlarida o'quv natijalari joriy, oraliq va yakuniy ko'rinishida bo'lishi mumkin, ammo baribir "natija" atamasining o'zi ma'lum bir ko'rsatkichlarni anglatadi. Shuning uchun, biz tadqiqotimizda protsessual ma'noga ega bo'lgan, ya'ni "akademik o'zlashtirish" ga ega bo'lgan o'rganish samaradorligini, ta'limdagi muvaffaqiyatlarini, shuningdek, talabaning ta'limdagi muvaffaqiyatini tavsiflovchi va o'rganish predmeti bo'lgan bir nechta atamalarni: "o'quv yutug'i", "ta'lim muvaffaqiyati", "ta'lim samaradorligi", "akademik muvaffaqiyat", "o'rganish samaradorligi" kabilarni ham tahlil qildik. Har qanday talabaning o'zlashtirishidagi muvaffaqiyati va uning o'quv jarayonida erishgan yutuqlari ta'lim natijalarining belgilovchi ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Akademik – bu o'rganishga tegishli bo'lgan narsa (asosan universitetda), lo'g'aviy ma'nosi – o'quvga oid, nazariy degan ma'nolarni bildiradi. "Akademik" atamasining kelib chiqishi miloddan avvalgi VI-V asrda paydo bo'lgan qadimgi yunon ta'lim va tarbiya madaniyati bilan bog'liq. Platonning pedagogik pozitsiyasidan kelib chiqqan holda, "asosiy maqsad - bu nafaqat fan yoki kasbiy ta'lim, balki shaxsni tarbiyalashdir", - deya tavsiflanadi.

Zamonaviy ta'lim muassasalarida o'quv samaradorligi nafaqat ta'lim natijalari bilan cheklanib qolmaydi, balki u faoliyat-amaliy, motivatsion, qimmatli va hissiy tomonlarga ega.

Ta'lim natijasiga erishishning eng muhim shartlaridan biri bu talabaning butun o'qish davrida barqaror ilm bilan mashg'ul bo'lishidir. Akademik o'zlashtirish orqali talaba ilmiy faoliyatining dinamikasi barqarorligini yoki beqarorligini ko'rsatishi

mumkin. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida ko'plab pedagog va psixologlar tomonidan o'quv faoliyatining miqdoriy ko'rsatkichlar (ballar) bilan ifodalangan o'zlashtirish darajasi o'rganilganda – ta'limning sifati talabalar akademik o'zlashtirishida ko'proq aks etishi ta'kidlandi [4].

“Akademik o'zlashtirish” ilmiy atama sifatida ilmiy muomalaga nisbatan yaqinda kiritilgan. Mashhur rus psixologi B.G. Ananiev nafaqat o'quv faoliyatini ob'ektiv baholash, balki samaradorlikning sub'ektiv tomoni haqida ham gapirgan birinchi tadqiqotchilardan biridir.

Akademik o'zlashtirish - bu ta'lim yutuqlarini sub'ektiv-shaxsiy ma'noda aks ettiruvchi va ob'ektiv holat (rasmiylashtirilgan, shu jumladan o'quv natijalarining tuzilishi “bilish”, “o'rganish”, “egallash”) bilan bog'liq bo'lmagan murakkab xususiyatdir.

Akademik o'zlashtirish:

ta'lim olish jarayonining rang-barangligini o'zida aks ettiradi;

ta'lim olishga tayyorgarlik jarayonida erishilgan yutuqlarni, shuningdek unga erishish jarayonini ham aks ettiradi;

dinamikada talabalar tomonidan ko'rsatilgan natijalarning barqarorligi yoki beqarorligini o'z ichiga oladi;

natijalarga erishish shartlarini o'z ichiga oladi;

talabaning o'zi uchun ta'lim natijasi nimani anglatishi va u bunga qanchalik erishganligi haqidagi fikrini aks ettiradi [2].

Jamiyat va ta'lim taraqqiyotining prognozlariga oid tadqiqotlar va ekspert xulosalarida talaba shaxsining uzviy rivojlanishi bilan bir qatorda ular uchun qulay bo'lgan ta'lim sharoitlarini yaratish, ta'limning chiziqli bo'lmagan traektoriyalari haqida so'z borib, bu jihatlar fuqaro, faol va mustaqil shaxs, kasb egasi sifatida shakllanishiga olib kelishi ta'kidlanadi.

Talabalarning oliy ta'lim muassasalaridagi o'zlashtirishiga ko'plab omillar ta'sir qiladi: moliyaviy ahvol, sog'lig'i, yoshi, oilaviy ahvoli, universitetga qadar tayyorgarlik darajasi, o'z-o'zini tashkil etish ko'nikmalari, o'z faoliyatini rejalashtirish va nazorat qilish (birinchi navbatda, ta'lim), tanlash motivlari. universitet, universitet ta'limining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi dastlabki g'oyalarning yetarliligi; ta'lim shakli (kunduzgi, kechki, sirtqi, masofaviy ta'lim va boshqalar), to'lov-kontraktning mavjudligi va ularning miqdori, universitetda o'quv jarayonining tashkil etilishi, universitetning moddiy-texnik bazasi, ta'lim darajasi. o'qituvchilar va xodimlarning malakasi, universitetning obro'si va nihoyat, talabalarning individual psixologik xususiyatlari.

Har qanday faoliyatning, shu jumladan ta'limda qo'lga kiritiladigan muvaffaqiyat, birinchi navbatda, intellektual rivojlanish darajasiga bog'liq. Intellektual qobiliyatlar va faoliyat o'rtasidagi munosabatlar o'zaro dialektik bog'lanishga ega: har qanday faoliyatga samarali jalb qilish ushbu faoliyat uchun ma'lum darajadagi qobiliyatlarni talab qiladi, bu esa, o'z navbatida, qobiliyatlarning rivojlanishi va shakllanishi jarayoniga mos ravishda ta'sir qiladi.

Talabalarning muvaffaqiyati nafaqat umumiy aqliy rivojlanish va maxsus qobiliyatlarga bog'liq, bu hatto aql-idrok nuqtai nazaridan ham tushunarli, balki qiziqish va motivlar, xarakter xususiyatlari, temperament, shaxsiyat yo'nalishi, o'zini o'zi anglash va boshqalarga ham bog'liq.

Shaxsning potensialini optimallashtirishning muhim sharti uning faoliyati, muayyan faoliyat turiga e'tibor qaratishdir. Aynan shu narsa inson uchun nihoyatda muhim bo'lib, uning faoliyatining motivlari va maqsadlari bo'lib xizmat qiladi.

Talabalarning asosiy ehtiyojlaridan biri bu muloqotdir. Muloqotda ular nafaqat boshqalarni, balki o'zlarini ham o'rganadilar, ijtimoiy hayot tajribasini o'zlashtiradilar. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj turli xil aloqalarni o'rnatishga, sheriklik, do'stlikni rivojlantirishga yordam beradi, bilim va tajriba, fikr, kayfiyat va tajriba almashishni

rag‘batlantiradi.

Shaxsning yana bir muhim ehtiyoji - bu muvaffaqiyatga bo‘lgan ehtiyoj. Talabalarning hayoti bir qator ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari nuqtai nazaridan o‘ziga xosdir. Ularning ma‘naviy va moddiy ehtiyojlarini qondirishda ma‘lum cheklovlar mavjud. Tadqiqot ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, talaba faoliyati samaradorligini oshirish, birinchi navbatda, ularning ma‘naviy ehtiyojlarini oliy o‘quv yurtida o‘qish va kelajak kasbi talablariga muvofiq rivojlantirish bilan bog‘liq.

Nima uchun ba‘zi talabalar bilim va kasbiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun qattiq va iroda bilan ishlaydilar va yuzaga keladigan qiyinchiliklar o‘z maqsadlariga erishish uchun kuch va ishtiyoqni qo‘shadi, boshqalari esa hamma narsani bosim ostida bajaradi va har qanday muhim to‘siqlarning paydo bo‘lishi ularning faolligini keskin kamaytiradi. Bunday farqlar ta‘lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o‘quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta‘minlash, o‘qituvchining malakasi va boshqalar) kuzatilishi mumkin.

Ushbu hodisani tushuntirishda psixologlar va o‘qituvchilar ko‘pincha talabalarning aql-zakovat darajasi (bilim, ko‘nikma, ko‘nikmalarni egallash va ularni muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo‘llash qobiliyati), ijodkorlik (yangi bilimlarni rivojlantirish qobiliyati) kabi individual psixologik xususiyatlarga murojaat qilishadi. o‘z-o‘zidan); o‘quv motivatsiyasi, o‘quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta‘minlash, yuqori darajadagi o‘z-o‘zini hurmat qilish, yuqori darajadagi da‘volarni shakllantirishga olib keladigan va hokazo. Ammo bu fazilatlarining hech biri alohida olingan yoki hatto ularning kombinatsiyasi ham har qanday kompleksda muqarrar bo‘lgan tez-tez yoki uzoq davom etadigan muvaffaqiyatsizliklar sharoitida kasbiy va ijtimoiy kompetensiyani o‘zlashtirishda talabaning kundalik, mashaqqatli va mashaqqatli mehnatga munosabatini shakllantirish uchun yetarli emas.

So‘nggi paytlarda psixologiyada ijtimoiy intellekt nisbatan mustaqil tur sifatida ajratilgan bo‘lib, u kommunikativ kompetensiya (muloqot bo‘yicha kompetensiya) asosida yotadigan qobiliyatlar majmui sifatida tushuniladi, bu shaxsni shaxs tomonidan adekvat idrok etish vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishni ta‘minlaydi va boshqa odamlar bilan aloqada bo‘lish, ularga ta‘sir qilish, birgalikdagi faoliyatni ta‘minlash, jamoa va jamiyatdagi munosib mavqeini (ijtimoiy mavqe) belgilaydi. E.A. Klimov tasnifiga ko‘ra, “odamdan odamga” tipidagi kasblarni egallash uchun yuqori darajadagi ijtimoiy intellekt muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, yuqori darajadagi ijtimoiy intellekt ba‘zan sub‘ekt (umumiy) aql va ijodkorlikning past darajasi uchun kompensatsiya sifatida rivojlanayotganligi haqida dalillar mavjud. Ijtimoiy intellektning yuqori darajasi ko‘pincha o‘quv muvaffaqiyatining past darajasi bilan bog‘liq bo‘lishi foydasiga, talabalar shaxsining ba‘zi tipologiyalari ham belgilanadi, ular quyida muhokama qilinadi. Biroq, bunday talabalarning rasmiy ko‘rsatkichlari istalgan yuqori bahoni olish uchun o‘qituvchilarga mohirona ta‘sir ko‘rsatishi tufayli ortiqcha baholanishi mumkin.

Ko‘plab rus psixologlari tomonidan o‘z-o‘zini hurmat qilish, u bilan bog‘liq bo‘lgan o‘ziga ishonch va yuqori darajadagi intilishlarni talabalarning o‘zlashtirishi uchun muhim ijobiy omillar deb hisoblanadi. O‘z qobiliyatiga ishonmagan, imkoniyatlarini yetarlicha baholamagan talaba ko‘pincha qiyin vazifalarni o‘z zimmasiga olmaydi va o‘z mag‘lubiyatini oldindan tan oladi.

Talabalarning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga oid keng ko‘lamli tadqiqotlarda ta‘kidlanganidek, ta‘lim oluvchining akademik o‘zlashtirishini belgilovchi asosiy omil – bu shaxsning individual aqliy xususiyatlarining jiddiyliги emas, balki ularning tuzilishi bo‘lib, unda irodaviy fazilatlar yetakchi rol o‘ynaydi [3]. V.A. Ivannikovning fikriga ko‘ra, inson o‘zining irodaviy fazilatlarini dastlab yetarli darajada turki bo‘lmagan harakatni amalga oshirganda namoyon qiladi, ya‘ni. “xulq-atvor natijasi” uchun kurashda boshqa harakatlarga bo‘ysunadi. Ixtiyoriy harakat mexanizmini ushbu harakat motivini ataylab kuchaytirish va raqobatdosh harakatlar motivlarini zaiflashtirish orqali amalga oshirish motivatsiyasining yetishmasligini

to'ldirish deb atash mumkin. Bu, xususan, harakatga yangi ma'no berish orqali bo'lishi mumkin. Katta muammo o'quv jarayonini shunday qurishdadirki, talaba o'zini imkon qadar kamdan-kam hollarda yengishi, uni o'quv faoliyatiga qo'shilishga majbur qilishi kerak. Ko'rinib turibdiki, talabani irodaviy fazilatlariga murojaat qilish zaruriyatini butunlay istisno qilib bo'lmaydi, lekin o'quv jarayonini tashkil etishdagi barcha muammo va kamchiliklarni o'quvchilarning dangasaligi, irodasining kamligida ayblash ham mumkin emas. O'rganish motivi o'quv faoliyatining o'zida yoki uning jarayoniga imkon qadar yaqin bo'lishi kerak. Bunga shu yo'l bilan erishish mumkin: o'quv jarayonini talaba uchun imkon qadar qiziqarli qilish, unga qoniqish va hatto zavq keltirish; o'quvchiga ta'lim faoliyatidagi ichki va tashqi to'siqlarni yengib o'tishdan qoniqishni his qilish imkonini beradigan shunday motivlar va munosabatlarni shakllantirishga yordam berish.

Talim jarayonida o'zlashtirishga ta'sir etuvchi omillardan yana biri – o'quv yuklamalaridir. O'qituvchi nazorat va baholash davrlarida bu yuklamalar ayniqsa yuqori bo'lishini hisobga olishi kerak. Ammo bu yerda eng qo'pol pedagogik xatolardan biri tez-tez sodir bo'ladi: o'qituvchi o'quv dasturini o'zlashtirish natijalarini salbiy baholashni umuman talabani shaxsiyatini baholashga o'tkazadi, bu esa talabaga yuz ifodalari yordamida, imo-ishoralar va hatto og'zaki shaklda u ahmoq, dangasa, mas'uliyatsiz va hokazolar ko'rinishida e'tirof etiladi. Bu bilan talabani salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechirishga majburlash, o'qituvchi talabani jismoniy holati va sog'lig'iga bevosita ta'sir qiladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, o'z yosh davridagi fiziologik funksiyalarning eng yomon ko'rsatkichlari bilan ajralib turadiganlar talabalardir. Ular gipertoniya, taxikardiya, diabet, nevropsixiatrik kasalliklar bilan og'riqan bemorlar soni bo'yicha yetakchi hisoblanadi. Buning sabablari, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, universitetda o'qish jarayonida talabalar ko'pincha sog'lig'iga putur yetkazadigan kuchli psixologik stressni boshdan kechiradilar.

Talabalik davrida ularning rivojlanishida nafaqat jismoniy, balki psixologik xususiyatlar va yuqori aqliy funksiyalar maksimal darajaga yetadi: idrok, diqqat, xotira, fikrlash, nutq va his-tuyg'ular. B.G. Ananyning ta'kidlashicha [2], bu hayot davri ta'lim va tarbiya uchun eng qulaydir. Bu davrda individual faoliyatning faol shakllanishi sodir bo'ladi. Kognitiv faoliyatda mavhum tafakkur ustunlik qila boshlaydi, dunyoning umumlashtirilgan xaritasi shakllanadi va o'rganilayotgan voqelikning turli sohalari o'rtasida chuqur aloqalar o'rnatiladi, aqlning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus so'rovlar natijalari shuni ko'rsatadiki, taqqoslash, tasniflash, aniqlash, sistemaga solish kabi intellektual operatsiyalarning rivojlanish darajasi ko'pchilik talabalar uchun unchalik yuqori emas. O'qituvchi ko'pincha talabalarda o'quvchilik davrida shakllangan his-tuyg'ularini, o'qishga bo'lgan munosabatini yengib o'tish uchun katta kuch sarflashi kerak: faqat intellektual faoliyat natijasiga e'tibor qaratish va fikrlash harakati jarayoniga aslo befarq bo'lmasligi kerak. Faqat talabalarning yarmidan bir oz ko'prog'i o'zlarining intellektual rivojlanish ko'rsatkichlarini oshiradilar. Birinchi kursdan to'rtinchi kursgacha, qoida tariqasida, bu zaif va o'rtacha talabalarda kuzatiladi va eng yaxshi talabalar ko'pincha universitetni o'zlarida avvaldan bo'lgan intellektual qobiliyat darajasi bilan tark etishadi.

Ijodiy tafakkur asosida bilimlarni mustaqil egallash qobiliyati yanada muhimroqdir. Ayniqsa, universitetda ta'lim olish davrida maxsus qobiliyatlar jadal rivojlanmoqda. Talaba birinchi marta kelajakdagi kasbining tarkibiy qismlari bo'lgan ko'plab faoliyat bilan duch keladi. "Shaxsiy bilimlarni" uzatish, qoida tariqasida, faqat "o'qituvchi-shogird" juftligida mumkin. Talabalik davridagi hissiy soha o'smirlilik davrida tez rivojlanishi va fermentatsiyasidan keyin "tinchlanadigan" ma'lum bir muvozanatli holatga keladi. Ammo o'tmishdagi "bo'ronlar" ning muayyan aks-sadolari ba'zan o'zlarini his qiladi, ayniqsa, shaxsiy rivojlanishda kechikishlar bo'lgan talabalar orasida, ya'ni. infantilizm bilan og'riqanlarda yaqqol ifodalanadi. Ko'pincha

hayotdan, o'zidan va boshqa odamlardan bo'rttirilgan va ma'lum darajada mavhum norozilik bo'lishi mumkin. Pedagogik ta'sir yetarli bo'lmaganda bunday holatlar xulq-atvorda buzg'unchi tendensiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. O'smirlik davrining eng muhim xususiyati – shaxsning o'z individualligini, o'ziga xosligini anglashi, o'z-o'zini anglashining shakllanishi va “men” obrazining shakllanishi hisoblanadi. “Men” obrazi, I.Konning fikriga ko'ra [6], ijtimoiy munosabat, shaxsning o'ziga bo'lgan munosabati bo'lib, u uchta o'zaro bog'liq komponentni o'z ichiga oladi: kognitiv, hissiy va xulq-atvor. So'nggi o'n yilliklarda o'z-o'zini anglashni shakllantirish cho'qqisida 17-19 yoshdan 23-25 yoshgacha siljish kuzatildi. O'z-o'zini anglashni shakllantirish o'smirlikning eng muhim va tez-tez qarama-qarshi bo'lgan ehtiyojlarini - muloqotda, yolg'izlikda, yutuqlarda va hokazolarda namoyon bo'ladi. Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj, agar u talaba uchun asosiy ta'lim faoliyatida o'zini qoniqtirmasa, tabiiy ravishda hayotning boshqa sohalariga – sportda, tadbirkorlikda, ijtimoiy faoliyatda, sevimli mashg'ulotlarda yoki yaqin munosabatlar sohasiga o'tadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, psixologiya fanlarida “muvaffaqiyatli ta'lim olish” hodisasi bevosita shaxsning o'zini o'zi anglash, o'zini-o'zi baholash va uning o'zini o'zi qadrlashi bilan bog'liq. Talabaning o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishish hissi (ham umumiy, ham akademik) uning o'zini o'zi qadrlashi, u qo'ygan maqsadlar darajasi, tashkilotchiligi, yaqin ijtimoiy jamoatchilikning fikri va boshqa xususiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Bunday talaba o'zidan va o'z ishidan mamnun bo'ladi. U o'rganish jarayonida o'zining qiyinchiliklarini va tartibsizliklarini yengib o'tadi. Agar talaba, hatto yuqori rasmiy natijalarga ega bo'lsa ham, asosan stressni, yaqin atrofdagi bosimni boshdan kechirsa, o'zidan norozi bo'lsa va o'rganishda o'z maqsadlarini shakllantira olmasa, uning akademik o'zlashtirishi muvaffaqiyatli bo'lmaydi, chunki uning o'qishi unga quvonch, qoniqish olib kelmaydi.

“Akademik o'zlashtirish” tushunchasi o'quv motivatsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tushunchadir. O'tgan yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, talabalarining o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatsizligi yoki muvaffaqiyatining asosiy sababi motivatsiyadir. Motivatsiya talabalarining munosabati, o'rganish odatlari va akademik tayyorgarligiga ta'sir qiladi [10]. Ko'pgina tadqiqotchilar ta'lim dasturlarini o'zlashtirish muvaffaqiyati uchun talabalarining o'qishga bo'lgan motivatsiyasi muhimligiga e'tibor qaratdilar [8]. O'z ta'lim maqsadlarini yaxshi tushunadigan talabalar ko'proq motivatsiyaga ega bo'ladilar, o'rganishga ijobiy munosabatda bo'lishadi va shuning uchun muvaffaqiyatga erishish imkoniyati ko'proq bo'ladi [7, 9]. Oliy ta'lim darajasida o'qish uchun motivatsiya tuzilishini tahlil qilish ayniqsa muhimdir, chunki bu holda ta'lim va kasbiy faoliyatning kombinatsiyasi mavjud [11]. Shu bilan birga, talabalarda shakllangan kasbiy intilishning mavjudligi o'quv jarayoniga, ularning kelajakdagi kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshiradigan maxsus pedagogik texnika va usullarni ishlab chiqish uchun ta'lim motivatsiyasini o'rganish muhimligini ta'kidlaydilar [5].

Universitet talabalari ta'limga bo'lgan motivatsiyani oshirish, kelajakdagi mutaxassislikni olish va kasb-hunar egallashda muhim bo'lgan barcha zarur ko'nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus pedagogik yordamning kompleks dasturiga muhtoj. Motivatsiyani oshirishga qaratilgan ushbu qo'llab-quvvatlashning bir qismi sifatida talabalarining his-tuyg'ularini hisobga olish lozim, o'qituvchi va talaba o'rtasida yanada nozik, ya'ni, samimiy o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, o'quvchilarning past qobiliyatlarini oshiradigan moslashuvchan yondashuvdan foydalanish kerak. O'z-o'zini hurmat qilish, “talabalarining ijodiy qobiliyatlarini (o'yin va kognitiv faoliyatda) rivojlantirishga” yordam berish, shuningdek, ularning “etuk bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini” yaxshilash choralarini ko'rish tadbirlarini kiritish o'rinli.

Talabalar zarur bilim va ko'nikmalarni nafaqat majburiy o'quv dasturini

o'zlashtirganda, balki fakultativ, ixtiyoriy fanlar shaklida o'qitiladigan qo'shimcha bilimlarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish hamda faol va qo'shimcha o'qitishning boshqa usullari orqali ham olishlari mumkin. Yuqori darajadagi motivatsiya bo'lmasa, bunday hajmni yengish va yaxshi akademik o'zlashtirishga erishish qiyin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Tadqiqotimiz tahlili natijasida shuni ta'kidlash kerakki, akademik o'zlashtirish ta'lim samaradorligini aks ettiruvchi va nafaqat ta'lim sifatini baholashga qaratilgan, balki ta'limning tashqi va ichki xususiyatlarini ham o'z ichiga olgan murakkab xususiyatdir, chunki u ta'lim natijalarining xilma-xilligi, ta'lim sharoitlarining, o'quvchining hissasi, shu jumladan o'quv natijalarining tuzilishini o'zida namoyon etadi. O'quv muvaffaqiyatining tavsifi mavzu – faoliyat, aks ettiruvchi-faoliyat va kasbiy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Pedagogik-psixologik kategoriya sifatida “akademik o'zlashtirish” ta'lim natijalarini tushunishga juda mos keladi degan pozitsiya asoslanadi, chunki u ta'lim muvaffaqiyatiga yaxlit yondashuvni, o'quv maqsadlarini baholashni, psixologik, aqliy-aksiologik, axloqiy va dinamik yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020 yil 29-dekabr. Xalq so'zi, 2020, №276 (7778)

Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — 2 изд. — Санкт-Петербург: Питер, 2001. — 272 с.

Иванников В.А. Иродавий тартибга солишинг психологик механизмлари. - М., 1991. – 178 б.

Рубин, Ю. Б. Современное образование: качество, стандарты, инструменты / Ю. Б. Рубин. — 2-е изд. — Москва: Market DS, 2009. — 330 с.

Магазова Е.А. Взаимосвязь мотивации учебной деятельности со смысло-жизненными ориентациями студентов медицинского вуза / Е. А. Магазова, М. К. Чуватаева. Современные исследования социальных проблем. — 2013. — № 3 (23). — DOI:10.12731/2218-7405-2013-3-17.

Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучение / А. Н. Леонтьев. — 2-е изд., стереотипное. — Москва: Смысл, 2019. — 432 с.

Bailey T.H. The influence of motivation and adaptation on students' subjective well-being, meaning in life and academic performance / T. H. Bailey, L. J. Phillips // Higher education research & development. — 2016. — Vol. 35. — № 2. — P. 201-216.

Baxter L. Assessing health care students' intentions and motivations for learning: The Healthcare Learning and Studying Inventory (HLSI) / L. Baxter, K. Mattick, W. Kuyken // Advances in Health Sciences Education. — 2013. — № 18 (3). — P. 451-462. — DOI: 10.1007/s10459-012-9383-y.

Cherif A. Why do students fail? / A. Cherif, F. M. G. Adams, J. Dunning // A collection of papers on self-study and institutional improvement. — Chicago: The Higher Learning Commission. — 2013. — P. 35-51.

Kusurkar, R.A. How motivation affects academic performance: a structural equation modelling analysis / R. A. Kusurkar, T. J. Ten Cate, C. M. P. Vos, P. Westers, G. Croiset // Advances in Health Sciences Education. — 2013. — Vol. 18. — № 1. — P. 57-69.

Ryan, R.M. Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions / R. M. Ryan, E. L. Deci // Contemporary Educational Psychology. — 2000. — Vol. 25. — № 1. — P. 54-67.